

BolLETÍ de la
SOCiETAT
ARQUEOLòGiCA
L'ULiANA

Revista d'Estudis Històrics

Any CXXVII Núm. 866 #68_ISSN: 0212-7458

Tercera Època_Palma_2012

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

HISTÒRIA

1885-1904: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*

1905-1937: *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*

1938-1977: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*

Anys: 3ª Època 1978-

ISSN: 0212-7458

Dipòsit legal: PM 738-1960

Periodicitat ANUAL

Editor: *Societat Arqueològica Lul·liana*

<http://www.arqueologica.luliana.com>

Preu de la subscripció: 45 euros

CONSELL DE REDACCIÓ

Director Dr. Miguel José Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Secretari Dr. Miquel Àngel Capellà Galmés, Universitat de les Illes Balears

Vocals Dr. Albert Hauf i Valls, Universitat de València / Dr. Flocel Sabaté i Curull, Universitat de Lleida / Dr. Manuel Calvo Trias, Universitat de les Illes Balears / Dr. Tomàs de Montagut Estragués, Universitat Pompeu Fabra / Dr. Xavier Torres Sans, Universitat de Girona / Dra. Maria Barceló Crespi, Universitat de les Illes Balears / Dr. Ricard Urgell Hernández, Arxiu del Regne de Mallorca

CONSELL ASSESSOR

Dr. Antonio Bernat Vistarini, Universitat de les Illes Balears / Dra. Catalina Cantarellas Camps, Universitat de les Illes Balears / Dr. Mariano Carbonell Buades, Universitat Autònoma de Barcelona / Dr. Friedrich Edelmayer, Universitat Wien / Dr. Gabriel Ensenyat Pujol, Universitat de les Illes Balears / Dr. Antoni Furió Diego, Universitat de València / Dr. Jaime García Rosselló, Universitat de les Illes Balears / Dra. Maria Grazia Melis, Università di Sassari / Dr. Ignacio Henares Cuéllar, Universidad de Granada / Dr. Eloy Martín Corrales, Universitat Pompeu Fabra / Dra. Isabel Moll Blanes, Universitat de les Illes Balears / Dra. Natividad Planas, Université Clermond-Ferrand / Dra. Sabine Panzram, Universitat Hamburg / Dra. Pinuccia Simbula, Università di Sassari / Dr. Enric Porqueres i Gené, École des hautes études en sciences sociales (CNRS)

PRESENCIA EN BASES DE DADES I REPERTORIS BIBLIOGRÀFICS

ISOC – Ciencias Sociales y Humanidades. CSIC / REGESTA IMPERII. Akademie der Wissenschaften und der Literatur (DE) / *Repertorio de medievalismo hispánico*. CSIC / Catàleg LATINDEX / Acceptada a PIO (Periodical Index Online). Quest (GB) / Incorporada a DICE / Evaluada a RESH / Clasificada a CIRC / Allotjada a e-Dialnet, Universidad de La Rioja

PRESENCIA A INTERNET

Volums 1-62 (1885-2006) <http://lbdigital.uib.cat>

Volums 1-18 (1885-1921) <http://prensahistorica.mcu.es>

Volums 63 i següents (2007-) <http://dialnet.unirioja.es>

REVISIÓ DE TEXTOS EN ANGLÈS

M. Magdalena Vázquez Amer

DISSENY

Antoni Garau / Carles Fargas

IMPRESSIÓ

Indústria Gràfica Bahía

© dels autors pels seus articles

Els articles publicats al BSAL recullen exclusivament les opinions dels seus autors.

La revista declina qualsevol responsabilitat que pogués derivar-se dels drets de propietat intel·lectual o comercial.

Societat Arqueològica Lul·liana: C/ Monti-Sion, 9 / 07001 / Palma de Mallorca / bolletisal@gmail.com

SERVEIS PÚBLICS I MODERNITZACIÓ DE LA RURALIA. MALLORCA (1850-1923)

Pere Salas Vives

Universitat de les Illes Balears

Resum: L'objectiu d'aquest article és analitzar les implicacions que va tenir la consolidació i desenvolupament de l'Estat liberal en els municipis rurals de Mallorca entre 1850 i 1923. La hipòtesi de partida és que es va produir una major penetració de l'Estat en el món rural que va implicar, entre altres coses, un augment del pes de l'administració pública en la societat i dels serveis que aquesta ofería als ciutadans. Aquest procés va contribuir a la nacionalització, modernització i politització de les comunitats rurals. La base documental se centra en fonts de caràcter local, especialment els pressupostos i les Actes Municipals.

Paraules clau: Administració Pública, Modernització, Estat liberal, Política, Poder local, Mallorca.

Abstract: The aim of this paper is to analyze the implications that the consolidation and development of the liberal state had in the rural municipalities of Mallorca between 1850 and 1923. The hypothesis is that there was a greater penetration of the state in rural areas that involved, among other things, the increase of the weight of public administration in society and the services it offered to citizens. This process contributed to the nationalization, modernization and politicization of rural communities. The documentary bases are local sources, especially municipal budgets and minutes.

Key words: Public Administration, Modernization, Liberal state, Politics, Local power, Majorca.

La consolidació del liberalisme, especialment durant la segona meitat del vuit-cents va suposar, en primer terme, un enfortiment de l'administració pública. En contra del tòpic del *laissez faire*, el nou model d'Estat que es va imposar a Europa tenia una major voluntat d'intervenció i capacitat transformadora de la societat que el seu predecessor, l'Estat absolutista.¹ Per Michael Mann, el fet més significatiu va ser l'augment del percentatge de despeses civils que van experimentar els governs occidentals, passant des de gairebé el 25% el 1760 fins aproximadament el 75% en la dècada de 1900.²

Les causes d'aquest procés van ser diverses i no hi ha una unanimitat absoluta respecte a la prevalença d'una d'elles.³ De tota manera, en tots els casos va ser paral·lel a un augment del nacionalisme, la representació política i el desenvolupament del capitalisme (encara que no necessàriament de la industrialització de cada un dels Estats afectats). En certa manera, el poder infraestructural de l'Estat va créixer a mesura que avançava la modernització de la societat, sense que es pugui establir una clara relació de causa-efecte entre ells.⁴

El desenvolupament de l'administració pública i el poder dels governs, en paraules d'E. L. Jones, *desempeñaron un papel adicional* per al creixement intensiu de les societats europees i el Japó.⁵ En aquest sentit, la realització d'infraestructures, el control dels desastres sanitaris i la provisió de serveis socials van ser la nota distintiva de l'actuació dels governs occidentals. A Europa i Amèrica del Nord aquest tipus d'actuacions van ser portades a terme per les administracions locals i regionals, en correspondència amb una mena de divisió del treball, en la qual les noves funcions civils incumbien als governs locals i regionals, en tant que el govern central retenia el seu militarisme històric.⁶ De tota manera, no es pot obviar la submissió institucional dels primers respecte al segon. En definitiva, que els governs locals no només eren administració pública sinó també Estat.

El cas espanyol es va ajustar en gran manera a les línies generals d'aquest procés. *La estructura político-administrativa del Estado liberal español se estableció progresivamente entre 1812-1813, 1822-1823 y 1832-1870, organizándose en torno a un marco territorial constituido por municipios y provincias. Estos organismos, subordinados a la Administración*

¹ Sobre aquest tema vegi's, entre d'altres: TILLY, C.: *Coerción, capital y los Estados europeos 990-1990*, Madrid, 1990; HIGGS, R.: *Crisis and Leviathan. Critical Episodes in the Growth of American Government*, Nueva York, 1987; WEBER, M.: *Economía y sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*, México, 1979 o GARCÍA DE ENTERRIA, E.: *La administración española*, Madrid, 1985.

² MANN, M.: *Las fuentes del poder local, II, 1760-1914*, Madrid, 1997, p. 492.

³ Aquests causes podrien ser des de factors relacionats amb les necessitats bèl·liques de cada Estat, com defensa TILLY, C.: *Coerción, capital y los Estados...*, o formar part d'un procés de racionalització burocràtica, tesi de WEBER, M.: *Economía y sociedad...*; mentre que altres aproximacions de tipus marxista fan esment a les necessitats de concentrar i centralitzar el capital i la creació d'una mena d'agència que reguli la lluita de classes i les atenuï, tal com apunta WOLFE, A.: *The limits of legitimacy: political contradictions of contemporary capitalism*, Nueva York, 1977. Per últim, s'han d'afegir les propostes de FOUCAULT, M.: *Vigilar y castigar*, Madrid, 1994, el qual destaca el creixement del poder de l'Estat com una dinàmica interna a la recerca de poder i suficient en si mateix per absorbir la totalitat de la societat.

⁴ Seguint CARNERO, T.: "Introducción", a CARNERO, T. (ed.): *Modernización, desarrollo político y cambio social*, Madrid, 1992, entenc per modernització un procés de canvi social global, en el qual es combinen transformacions en l'esfera productiva i en l'estructura social amb les que tenen lloc en l'àmbit de la política. De totes formes, el desenvolupament socioeconòmic i el polític són dos fenòmens no relacionats mecànicament.

⁵ JONES, E.L.: *Crecimiento recurrente*, Madrid, 1997, p. 237.

⁶ MANN, M.: *Las fuentes...*, p. 492.

*general del Estado, contaban con instituciones de gobierno ejecutivo local de carácter electo...*⁷ No es pot obviar, per tant, la despesa pública i els conseqüents serveis que van oferir aquestes administracions a l'hora de valorar la capacitat d'actuació de l'Estat espanyol, com se sol fer. Així, els ajuntaments, com afirma Joaquín del Moral, van constituir la part de l'Administració local de l'Estat més extensa i assentada territorialment a l'Espanya contemporània. A més, foren *la piedra angular sobre la que se asentó la representación ciudadana en todo el ámbito nacional*.⁸

Aquesta situació no va ser una anomalia, encara que segurament la capacitat d'intervenció de l'administració pública espanyola va ser menor que en altres països europeus més avançats.⁹ És més, en certa manera no podem acceptar la idea que l'Estat espanyol no va tenir més remei que confiar en els ajuntaments i diputacions perquè era incapaç de portar a terme una administració civil que desenvolupés les seves tasques correctament,¹⁰ perquè aquest fenomen va ser molt més general i no exclusiu d'Espanya. I, sobretot, no podem acceptar que aquesta realitat fos en si mateixa negativa per a la nacionalització i modernització.¹¹ Com en la resta de països europeus, el factor local no va ser impediment, sinó tot el contrari, per al desenvolupament de l'Estat-nació vuitcentista, com ho proven els últims treballs al respecte.¹²

Precisament, en aquest treball ens centrarem en l'anàlisi de l'administració local a Mallorca entre 1850 i 1923, prestant especial atenció al seu caràcter "estatal" i la seva capacitat de generació de recursos materials i immaterials per a la comunitat, entre els quals s'hi troba la creació d'una ciutadania vinculada a l'Estat partint del municipi.

7 MORAL RUÍZ, J.D.: *Las haciendas locales en España, 1905-1931*, Madrid, 2003, p. 77.

8 MORAL RUÍZ, J.D.: "Las funciones del Estado y la articulación del territorio nacional: símbolos, administración pública y servicios", a MORAL RUÍZ, J.D.; PRO RUIZ, J.; SUÁREZ BILBAO, F. (ed.): *Estado y territorio en España, 1820-1930. La formación del paisaje nacional*, Madrid, 2007, p. 77.

9 No pot obviar-se la polèmica suscitada en els darrers anys en torn al fracàs o a l'èxit de l'Estat Liberal espanyol. Entre els primers i, per tant, defensors de l'anomalia del cas espanyol en context europeu destaquen RIQUER I PERMANYER, B.D.: "La débil nacionalización española del siglo XIX", *Historia Social*, 20, 1994 o ÁLVAREZ JUNCO, J.: "El nacionalismo español: las insuficiencias de la acción estatal", *Historia Social*, 40, 2001, entre d'altres. Mentre que entre els defensors de les tesis oposades cal citar a ARCHILÉS CARDONA, F.; MARTÍ, M.: "Un país tan extraño como cualquier otro: la construcción de la identidad nacional española contemporánea", a CRUZ ROMEO, M.; SAZ, I. (eds.): *El siglo XX. Historiografía e historia*, València, 2002. Per a una visió panoràmica sobre el tema i un posicionament més eclèctic, vegi's CALATAYUD, S.; MILLAN, J.; CRUZ ROMEO, M.: "El Estado en la configuración de la España contemporánea. Una revisión de los problemas historiográficos", a CALATAYUD, S.; MILLAN, J.; CRUZ ROMEO, M. (eds.): *Estado y periferias en la España del siglo XX. Nuevos enfoques*, València, 2009. Per la seva part, MOLINA APARICIO, F.; CABO, M.: "Historiografía i nacionalització a Espanya. Reflexions finals", *Segle XX. Revista catalana d'història*, 4, 2011 després de rebutjar el paradigma del fracàs, són de l'opinió que encara no s'ha imposat una tesi alternativa en la historiografia espanyola.

10 PONS ALTÉS, J.M.: "Estado y poderes políticos locales en la España de mediados del siglo XIX: La construcción del centralismo bajo los moderados", a CARASA SOTO, P. (ed.): *Ayuntamiento, Estado y Sociedad. Los poderes municipales en la España contemporánea*, Valladolid, 2000.

11 Sobre aquesta temàtica és molt interessant l'aportació de CARASA SOTO, P.: "Los poderes municipales en relación con el Estado y el cambio social en Castilla", a CARASA SOTO, P. (ed.): *Ayuntamiento, Estado y Sociedad. Los poderes municipales en la España Contemporánea*, Valladolid, 2000 o CARASA SOTO, P.: "El giro local", *Alcores*, 3, 2007.

12 NÚÑEZ SEIXAS, X.M.: "Presentación", *Ayer*, 64, 2006.

Les dades utilitzades per verificar aquesta argumentació procedeixen de l'anàlisi dels pressupostos de tots els municipis de Mallorca -excepte la capital-, en moments considerats representatius de cada període històric, encara que només de 37 d'ells s'han pogut obtenir sèries completes.¹³ Concretament, els anys estudiats són 1842-43, en plena època esparterista, 1868, per tant, a les portes del Sexenni; 1869 i 1874, principi i final d'aquest període; 1898-99, és a dir, en el moment central de la Restauració i, finalment, 1923, moment de màxima crisi del sistema, just abans de la dictadura. També s'han analitzat els pressupostos de la diputació de Balears en els mateixos anys. Cal afegir que la documentació disponible només ens ha permès treballar de forma sistemàtica amb els pressupostos ordinaris més els addicionals (en els anys en què era freqüent la seva elaboració, durant la Restauració), quedant, per tant, fora de l'estudi els pressupostos extraordinaris. Per tant, la despesa pública estudiada sempre pecarà per defecte.

Les hisendes municipals i de la Diputació

Entre 1842 i 1923 els pressupostos municipals i els de la Diputació van créixer, encara que aquesta a un ritme menor. Una primera conclusió que concorda en línies generals amb les dades per al conjunt de l'Estat.¹⁴ Concretament, de l'anàlisi dels referits 37 municipis dels quals es disposa de sèries per a tot el període, s'observa un creixement constant del total de les despeses i ingressos previstos, amb l'excepció del període de 1869 a 1875, quan ambdós van retrocedir lleugerament. De tota manera, aquest fet no és suficient per invalidar l'afirmació que la tendència va ser clarament alcista. Entre 1842 i 1869 el valor global dels pressupostos es va incrementar nominalment un 272% i entre 1875 i 1899 un 164%, mentre que entre aquesta última data i 1923, l'augment va ser del 128%.

En dades absolutes, la totalitat de les corporacions rurals van passar a utilitzar unes 170.421 pessetes el 1842¹⁵ a 504.675 pessetes el 1874. A partir d'aquesta data, l'estimació sobre la base del creixement dels 37 municipis analitzats ens indica que en els últims anys del segle els municipis rurals utilitzaven aproximadament poc més de 800.000 pessetes, i el 1923 haurien de superar el milió. És important assenyalar que en cap moment s'ha comptabilitzat l'apartat de "Resultes", el qual, a partir de la Restauració, suposava quantitats no satisfetes de l'any anterior, però incorporades al pressupost de l'exercici en curs. D'aquesta manera, s'ha evitat duplicar el recompte de les mateixes partides. D'altra banda, és evident que no

13 Fins al 1868, les dades dels pressupostos municipals procedeixen de l'AGCM, Reg. XI-145, mentre que els de 1898-99 i 1923 formen part de les sèries dipositades a l'ARM, secció PDA. Els 37 municipis amb sèries completes són: Alaró, Andratx, Banyalbufar, Binissalem, Búger, Bunyola, Calvià, Campos, Capdepera, Costitx, Deià, Escorca, Esporles, Estellencs, Felanitx, Fornalutx, Inca, Lloseta, Lluçmajor, Manacor, Maria, Santa Maria, Marratxí, Montuiri, Muro, Petra, Pollença, Porreres, la Pobla, Puigpunyent, Santanyí, Selva, Sineu, Sóller, Son Servera, Valldemossa i Vilafranca.

14 COMÍN COMÍN, F.: *Historia de la Hacienda Pública*, Barcelona, 1996. S'ha d'afegir que posteriors estudis de caràcter local han permès precisar les conclusions d'aquest autor, com es pot comprovar a SALORT VIVES, S.: *La hacienda local en la España contemporánea. La hacienda local de Alacant (1800-1923)*, Alacant, 1998, per al cas d'Alacant. Per a una visió de síntesi del tema, vegi's CALATAYUD, S.; MILLAN, J.; CRUZ ROMEO, M.: "El Estado en la configuración...", p. 63.

15 S'ha reduït a pessetes la moneda que figurava als pressupostos municipals durant aquests anys, els rals de billó. D'altra banda, entre 1842 i 1874 disposem de la totalitat dels pressupostos municipals, d'aquesta forma podem obtenir el global dels pressupostos dels ajuntaments rurals de Mallorca en aquests anys, mentre que a partir d'aquesta data hem realitzat una estimació aproximada del creixement total dels pressupostos en funció de les dades aportades per aquells municipis que sí disposen de tota la sèrie de pressupostos.

tenim en compte la inflació durant tota aquesta llarga etapa. Ara bé, fins a 1914 els preus a Mallorca es van mantenir relativament estables, i només entre aquesta data i 1919 la inflació va ser significativa.¹⁶

La Diputació, per la seva banda, va experimentar un creixement similar, encara que partia d'un total absolut superior. Així, el 1844 el seu pressupost era de 427.895 pessetes, pràcticament igual que al final del Sexenni, mentre que en els inicis de la Gloriosa va ser de 563.042. Un creixement del 65% fins al 1892 va situar el total d'aquesta institució en les 767.255 pessetes, i un altre del 110% a finals del període, el 1923-24 a 1.064.463.¹⁷ De tota manera, cal recordar que la Diputació era una institució provincial, és a dir, teòricament abastava totes les illes de l'arxipèlag, encara que les dades disponibles indiquen que almenys durant el segle XIX gairebé un 90% s'invertia a Mallorca.

Una anàlisi més qualitativa d'aquestes xifres indica que els ajuntaments i la Diputació van ser capaços d'oferir més serveis a partir del sexenni en augmentar proporcionalment les partides corresponents a aquest fi. És a dir, si el 1842 gairebé la meitat del pressupost municipal -un 46%- no s'invertia en la localitat, ja que es destinava al pagament de censos o era detret per les autoritats superiors, el 1868 aquest tipus de partides només suposaven un 8%. L'amortització del deute històric gràcies a la quitació dels censos havia reduït les despeses externes als requerits pel govern, és a dir, a la "càrrega per al contingent provincial" i l'anomenada correcció pública, aquesta relativament poc important. A més, cal no oblidar que bona part d'aquestes partides no invertides en el municipi quedaven a la província i després revertien altra vegada en serveis públics, sobretot en beneficència o en obres públiques.

Ara bé, a partir de la Restauració el concepte de càrregues o impostos destinats a la hisenda provincial va tornar a pujar progressivament fins a situar-se en el 35% del total dels pressupostos municipals a finals de segle i en el 32% al 1923. Tanmateix, els ajuntaments disposaven cada vegada de més diners dedicats a beneficència, higiene (policia urbana), obligatoris (que incloïa el pagament del personal sanitari titular) i obres públiques.¹⁸ Concretament, el comportament d'aquestes partides és similar al del total del pressupost, és a dir, van experimentar una acceleració del creixement a partir de la Restauració. En aparença, l'única nota discordant seria el comportament de l'educació. Però és només això, una aparença. Com és sabut, a partir de 1902 l'Estat central es va fer càrrec del pagament dels mestres de primària, d'aquesta forma aquesta partida va passar d'ocupar el 16% el 1898 al 3% en els anys següents. És interessant remarcar que el total dels pressupostos no van disminuir per aquest fet sinó que van seguir una tendència alcista com hem vist en gairebé totes les seves partides.

16 MOLINA DE DIOS, R.: *Treball intensiu, treballadors polivalents (Treball, salaris i cost de vida, Mallorca, 1860-1936)*, Palma de Mallorca, 2003.

17 Les dades de la Diputació han estat extretes de: *Boletín Oficial de Baleares*, 1785 (27-7-1844); *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, 3972 (14-7-1892), del Pressupost ordinari d'ingressos i despeses per a l'exercici de 1922 a 1923 dipositat a AGCM i de l'obra LLUÍS SALVADOR D'AUSTRIA, A.: *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*, 5, Palma de Mallorca, 2002 per als anys del sexenni.

18 Aquesta afirmació tampoc no és una novetat en si mateixa, com ho demostra SALORT VIVES, S.: *Vivir y morir en Alicante. Higienistas e inversiones públicas en salud (1859-1923)*, Alacant, 2008.

Administració i serveis públics en l'àmbit local

A la pràctica, com es van invertir aquests recursos econòmics que figuraven en els pressuposts? En primer terme, els ajuntaments van augmentar de forma considerable el personal al seu càrrec. El 1842 la gran majoria només tenien al seu compte un secretari, un oficial saig i dos mestres a temps complet.¹⁹ A més, 22 municipis gratificaven un metge o un cirurgià per atendre els pobres gratuïtament, 7 un zelador i tots un rellotger. Poc més de quaranta anys després, la totalitat dels municipis tenien un metge titular, excepte Vilafranca que el va nomenar uns anys més tard.²⁰ En aquestes mateixes dates, a més del secretari, era habitual, si més no, tenir un "oficial" escriptent, i el nombre de mestres havia augmentat, encara que no tant com a partir de 1904. També va fer el mateix el personal encarregat d'obres, especialment els peons caminers i encarregats del cementiri i, en els municipis de major pes demogràfic, van nomenar encarregats de la font pública. A partir de la Instrucció Sanitària de 1904 es va incrementar considerablement el personal sanitari municipal, pràcticament tots els municipis tenien veterinari i farmacèutic municipal, encara que el primer ja era habitual en molts casos abans d'aquesta data.²¹ També a finals del vuit-cents apareixen els primers guàrdies municipals en els pobles amb major nombre d'habitants.

Una part del personal contractat es destinava a tasques burocràtiques, moltes de les quals no tenien res a veure amb els serveis a la comunitat, era el cas de la realització dels repartiments fiscals a compte de l'Estat o la Província. Però no era el més rellevant. La majoria d'empleats dels ajuntaments tenien funcions sanitàries, educatives fins a 1902 i s'encarregaven de la reparació d'immobles públics o de la xarxa viària. Fins i tot el personal dedicat a l'ordre públic s'ha de considerar una part de la producció de serveis, ja que en aquesta època la policia urbana era inseparable del control de la higiene.

La sanitat, ja sigui l'ordinària o l'extraordinària, com hem pogut intuir, ocupava un lloc rellevant en l'univers dels serveis públics del període. Els principals protagonistes de la primera eren els metges contractats pel municipi en la forma que hem detallat. Aquests atenien gratuïtament els pobres de solemnitat, però a partir de la instrucció de 1904 van passar a desenvolupar tasques d'inspectors sanitaris municipals. Lògicament, també tenien a càrrec seu la vacunació i revacunació dels escolars, de la qual es va beneficiar pràcticament tota la població infantil a partir dels anys seixanta del vuit-cents.²² Cal precisar també que el control de la venda d'aliments va passar de dependre, en les mateixes dates, de personal contractat sense formació a veterinaris amb estudis superiors, que disposava, a més, d'un rudimentari laboratori en els municipis de major pes, com Manacor i Felanitx a partir de 1883.²³

19 Segons es desprèn de tots els pressuposts municipals que figura a AGCM, Reg. XI-145.

20 A més de les nostres observacions, MAZA ZORRILLA, E.: *Pobreza y beneficencia en la España contemporánea (1808-1936)*, Barcelona, 1999, p. 207, presenta 61 metges titulars per al total de la província de les Balears.

21 MOLL BLANES, I.; SALAS VIVES, P.: "La gestión de la higiene y la salud en los municipios mallorquines, 1870-1924", a BEASCOECHEA GANGOITI, J.M.; GONZÁLEZ PORTILLA, M.; NOVO LÓPEZ, P.A. (ed.): *La ciudad contemporánea, espacio y sociedad*, Bilbao - Puebla, 2006.

22 CANALETA SAFONT, E. *et alii*: "De la inoculación a la vacunación: Mallorca siglos XVIII-XIX", a PERDIGUERO GIL, E.; VIDAL HERNÁNDEZ, J.M. (ed.): *Las vacunas: historia y actualidad*, Maó, 2009.

23 MOLL BLANES, I.; SALAS VIVES, P.: "La gestión de la higiene...".

A aquesta situació cal afegir que l'objectiu de la policia rural -entre el 2 i el 4% dels pressupostos- era precisament el control higiènic de la població. Fins a la dècada de 1880, existia *de facto* una assimilació entre aquest concepte amb el de neteja, del qual es derivava una especial preocupació per l'eliminació de focus de males olors -reals o en potència-, a causa de l'acumulació d'immundícies, el mal estat dels cementiris o la presència d'aigües embassades, en un sentit clarament miasmàtic. A partir d'aquesta data, sense abandonar les actuacions assenyalades, les autoritats locals incorporen el concepte de desinfecció en les seves actuacions sanitàries. Això és demostra amb l'adquisició de productes químics -com el sulfat de ferro, el sulfat de coure o el sublimat corrosiu- i estufes desinfectants.²⁴

Els ajuntaments també subvencionaven institucions sanitàries relativament autònomes, com els hospicis, o privades, cas dels convents de les germanes de la Caritat, de la Misericòrdia o les Agustines de l'Empar.²⁵ Aquestes, malgrat el seu caràcter religiós, estaven dedicades a la beneficència, a l'educació de nenes i a la sanitat domiciliària. La seva presència a les localitats mallorquines va començar a ser rellevant a partir de 1849, de manera que a finals de segle pràcticament no existia cap nucli de població a l'illa que no comptés amb una o diverses d'aquestes congregacions. De fet, es tractava d'institucions privades que oferien un servei públic.²⁶ La presència d'aquestes congregacions suplia part dels serveis que l'administració local estava obligada a oferir, especialment l'educació femenina. Com a contrapartida, l'Església va guanyar el terreny social perdut durant el primer liberalisme, aspecte que la *Rerum Novarum* va acabar per consagrar. Aquest fet pot interpretar-se, no sense raó, com un signe de debilitat de les institucions públiques del període. Però al marge de les derivacions ideològiques, també va suposar una estratègia funcional dels ajuntaments que permetia, en definitiva, dedicar part del seu pressupost a altres activitats o rebaixar la pressió fiscal als seus veïns.

Els ajuntaments van anar més enllà de la política higienista, també van aplicar mesures de tipus contagionista. Així, en declarar-se un perill epidèmic²⁷ cada ajuntament complementava les disposicions relatives a millorar la higiene de la població amb la

24 Fins i tot en municipis d'escàs pes demogràfic, com el cas de Llubi (AMLl, Llibre d'actes de l'Ajuntament, acta de 24-IX-1899) o d'Alaró (AMAI, Llibre d'actes de l'Ajuntament, acta del I-1898).

25 Aquesta temàtica, lògicament, també s'ha d'inserir en una lògica més amplia que la que representa la realitat mallorquina. Concretament, en el procés de recuperació social després de les pèrdues provocades per la consolidació del primer liberalisme. Vegi's MCLEOD, H.: *Secularisation in Western Europe, 1848-1914*, Londres, 2000; CUEVA MERINO, J.D.L.: "Clericalismo y movilización católica durante la Restauración", a CUEVA MERINO, J.D.L.; LÓPEZ VILLAVERDE, Á.L. (ed.): *Clericalismo y asociacionismo católico en España, de la Restauración a la Transición. Un siglo entre el palio y el consillorio*, Cuenca, 2005; FULLANA PUIGSERVER, P.: *El catolicismo social a Mallorca (1877-1902)*, Barcelona, 1990; o el clàssic de CALLAHAN, W.J.: *La iglesia católica en España (1875-2002)*, Barcelona, 2003.

26 SALAS VIVES, P.: "De la vida contemplativa al compromís social dels nous ordes religiosos", a *Abadies, cartoixes, convents i monestirs. Aspectes demogràfics, socioeconòmics i culturals de les comunitats religioses (segles XIII al XIX)*, Palma de Mallorca, 2004. Vegi's també per aquest tema FULLANA PUIGSERVER, P.: *Història de la Congregació de les Filles de la Misericòrdia (1856-1921)*, Palma de Mallorca, 2003.

27 És a dir, d'una epidèmia no declarada, però que podria ser-ho en breu a causa d'afectar altres llocs relativament propers. Podríem denominar-les també epidèmies invisibles, seguint PUJADAS MORA, J.M.: *Les epidèmies "invisibles" i "visibles" de còlera a la Ciutat de Palma: gestió municipal (Segle XIX)*, Memòria d'Investigació, Universitat de les Illes Balears, 2005.

preparació d'un dispositiu que incloïa l'habilitació de centres per socórrer els possibles afectats, organitzava el personal d'una brigada de desinfecció dirigida per un facultatiu local²⁸ i participava en els cordons sanitaris que organitzaven les autoritats provincials al llarg del segle XIX. En aquest últim camp, les corporacions municipals van haver d'oferir el seu suport logístic i pagar les despeses que l'exèrcit considerava extraordinàries, fins i tot quan els cordons apareixen plenament professionalitzats -és a dir, militaritzats-. Aquest fet és evident des de mitjans de segle, ja que la presència de civils en els mateixos es va convertir en subsidiària i excepcional, acabant per desaparèixer a partir de 1880.²⁹

Els cordons sanitaris en la forma que venien desenvolupant-se van ser eliminats amb l'arribada del segle XX. Però l'aïllament a càrrec del municipi va seguir sent un recurs utilitzat en casos particulars, especialment en la seva forma domiciliària. També ho va ser la restricció de l'assistència als actes públics en moments de perill epidèmic. Aquest tipus de comportament demostrava, una vegada més, la utilització conjunta de mesures higièniques i profilàctiques.

Estretament relacionada amb la sanitat, hi ha la beneficència municipal i provincial. La primera consumia al voltant del 8% dels pressupostos dels ajuntaments, encara que el 1923 era només del 5%. Però en moments considerats d'amenaça epidèmica, s'acostumava a incrementar les partides d'atenció als pobres. És a dir, les destinades als hospitals-hospicis del poble, als pobres de solemnitat de la localitat i el seu trasllat a les institucions benéfico-sanitàries provincials quan era necessari, a més d'ajudar famílies modestes en moments puntuals.³⁰

Ara bé, convé remarcar que serà a la Diputació on es centri la major inversió benèfic-assistencial de l'època. Precisament des de la segona meitat de segle es va fer responsable de l'organització i del pressupost de les tres grans institucions del ram situades a Palma, però obertes a tota la província. És a dir, La Misericòrdia o asil de pobres, la Inclusa, dedicada a la infància abandonada i l'Hospital General, realment destinat també als col·lectius necessitats. A la pràctica, el pressupost conjunt de les tres institucions absorbia el 65% del total de la Diputació al llarg del període. Realment, aquesta situació es va traduir en una millora substancial de les seves infraestructures i funcionament, especialment de l'Hospital i de la Misericòrdia, ja que a la millora econòmica caldria afegir una disminució del nombre de pobres en aquesta última i de nens a la Inclusa.

La inversió en obres públiques va ser molt més gran per part de l'Estat central que de la Diputació. Tot i això, des dels inicis de la Restauració aquesta s'implicà més en les obres municipals, a les quals cada vegada es van dedicar més esforços. Concretament, la mitjana dedicada a obres en els pressupostos provincials durant el Sexenni es va situar

28 AMLI, Llibre d'actes de l'Ajuntament, acta de 12-VII-1885.

29 Per a més informació sobre el tema, vegi's SALAS VIVES, P.: "Cordons sanitaris (Mallorca, 1787-1899)", *Gimbernat*, 37, 2002.

30 Si no s'indica el contrari, totes les dades són extretes de SALAS VIVES, P.: "La beneficència i l'assistència social a Mallorca en el marc de l'Estat liberal", a PASCUAL, A. (ed.): *De la beneficència a l'Estat del Benestar. Història dels serveis socials a Mallorca (s. XVI-XX)*, Palma de Mallorca, 2010.

al voltant de l'1,5% del total de la despesa ordinària, mentre que durant la primera part de la Restauració rondava el 5%.³¹ Després, entre 1900 i 1923, es va mantenir en els mateixos nivells en termes absoluts, encara que la seva proporció va ser menor a causa de l'augment general dels pressupostos.

Malgrat tot, els municipis van invertir més en obres públiques que no la Diputació. De fet, la quantitat destinada se situava normalment sobre el 20% del pressupost dels primers. Les principals inversions van anar a parar als nous cementiris rurals, els quals, tot i que es van construir entre 1821-24, en la segona meitat de segle van necessitar obres de reparació, ampliació o trasllat a causa del creixement dels nuclis urbans. Més importants van ser en l'època que abasta aquest estudi les inversions en camins veïnals, als quals es va dedicar personal contractat i també l'anomenada "prestació personal", un impost de sang aplicat sistemàticament en aquesta època, amb la possibilitat de ser redimit per una quantitat en metàl·lic. Aquesta és una constatació important, ja que l'obra pública realitzada a través del jornal personal no era comptabilitzada econòmicament i, per tant, no es reflectia en els pressupostos municipals. Els resultats van ser sens dubte positius, com es demostra de la comparació de dos textos de viatgers corresponents a èpoques diferents. El primer, de Vargas Ponce a la fi del segle XVIII, diu així:

*...aun cuando sean como son los más de los más horrosos caminos de España; en cuyo esencial ramo de policía no se puede ponderar bastantemente el abandono de Mallorca [...] el sendero desde la Metrópoli á las buenas Villas de Manacor y Artá, por las cuestas de Algaida es lo más incómodo que pueda figurarse, y así de casi todos, mayormente en invierno...*³²

En el segon, obra de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena, el diagnòstic és totalment diferent:

*En lo referente a las comunicaciones viarias, hay que hacer constar la excelente situación de la isla al respecto. Abundantes carreteras aseguran que las 48 localidades de Mallorca, inclusiva las más montañosas, con la sola excepción de Escorca, se hallen bien conectadas con Palma.*³³

La millora observada per l'Arxiduc es deu en part al nou servei d'Obres Públiques de Mallorca que va començar a operar amb l'enginyer Antonio López Montalvo des de 1846, el qual va elaborar el primer pla de carreteres integral de l'illa el 1848, però també a la acció dels ajuntaments, els quals -com ja s'ha assenyalat- es feien càrrec de l'arranjament dels seus propis camins veïnals; encara que a partir de 1860³⁴ i, sobretot, durant la Restauració, la implicació de la Diputació va ser cada vegada més gran.³⁵

31 De tota manera, s'ha de fer l'excepció que les inversions infraestructurals en els edificis provincials benèfico-assistencials es comptabilitzen en la partida de Beneficència.

32 VARGAS PONCE, J.: *Descripciones de las Islas Pithiusas y Baleares (edición facsímil del original publicado en la Imprenta de la viuda de Ibarra e hijos de Madrid, año de MDCCCLXXXVII)*, Palma de Mallorca, 1983, p. 37-38.

33 HABSBURGO, L.S.: *Las Baleares por la palabra y el grabado*, Palma de Mallorca, 1988, p. 743.

34 Per exemple, el batle de Sineu va manifestar el 1861 *...las grandes ventajas que tendría hacer un camino que vaya directamente a Palma [...] adoptando el camino de Son Palou y de Judi (Llibre d'actes de l'Ajuntament de Sineu, 14-IV-1861)*. Les obres, amb una subvenció de la Diputació, el jornal personal i peons pagats per l'ajuntament, es varen realitzar en els anys, acabant el 1872. En les mateixes dates també estigueren implicats altres municipis, como els de Maria de la Salut, Santa Margalida, Santa Eugènia i Sencelles, ja que es varen veure beneficiats per la seva materialització.

35 SALAS VIVES, P.: "Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX. Consideracions sobre l'acció de

A més de les carreteres, les comunicacions per mar van obtenir un gran impuls amb l'habilitació de ports de segona categoria per a la navegació en règim de cabotatge. Així, en finalitzar el segle, Mallorca, al marge de la capital, comptava amb sis nous ports localitzats a Andratx, Sóller, Pollença, Alcúdia, Capdepera i Felanitx. En aquest camp, la implicació de les corporacions locals en la creació de les infraestructures de base va ser vital. Al contrari que en la construcció d'una densa xarxa de 25 nous fars entre 1840 i 1870, que va ser obra en exclusiva del govern central.

Un altre tipus d'obres rellevants del període va ser l'obertura d'escorxadors municipals a partir de 1845³⁶ que progressivament van ocupar edificis de nova construcció a l'exterior del nucli urbà, especialment a partir del nou-cents.³⁷ Finalment, cal assenyalar les inversions de tipus hidràulic, que si bé no van aconseguir la intensitat de les anteriors, no van ser absents i, en casos puntuals, van arribar a tenir una certa rellevància. Això va ser causa de la creixent vinculació de l'aigua potable amb el manteniment d'un bon estat de salubritat de la població, especialment a partir dels anys centrals del nostre període. D'aquesta manera, a Pollença les deficiències de la font de la vila, construïda el 1812, van ser denunciades amb insistència a principis del segle XX per part de determinats veïns i de la premsa local. Com a resposta, l'ajuntament va realitzar una important reforma de la canalització, que va suposar l'entubament de bona part de la mateixa en unes costoses obres entre 1910 i 1913.³⁸

A Felanitx també va augmentar el nombre de punts d'accés a l'aigua al llarg de la segona meitat del segle XIX, gràcies a una sèrie de reformes en les fonts públiques existents que, com a Pollença, van arribar a formar una modesta xarxa urbana.³⁹ A més, almenys des de 1870 va augmentar en aquesta localitat l'interès per mantenir en bon estat aquesta canalització,⁴⁰ portant a terme algunes reformes que responien únicament a motius higiènics.⁴¹ Encara més interessants van ser les inversions realitzades a Artà a partir de 1893, gràcies a una donació testamentària feta per Antoni Blanes Joan a favor de construir una primera canalització d'aigua potable per al proveïment dels veïns que, evidentment, va ser completada i materialitzada per l'Ajuntament. En cap d'aquests casos, però, es va arribar a una autèntica distribució de l'aigua potable casa per casa, encara que sí es van dotar les noves canalitzacions de sistemes de filtratge. Una realitat que demostra els avenços i els límits de la política hidràulica local a Mallorca fins a 1930. Uns límits que encara apareixen més diàfans si ens centrem en les inversions en edificis escolars, les quals cal qualificar de molt precàries, fins i tot en el període de 1902 a 1923.

l'administració pública a l'època contemporània", *Mayurqa*, 28, 2002.

36 Cas d'Alcúdia (*Llibre d'actes de l'Ajuntament d'Alcúdia*, 27-VI-1845). Per a més informació sobre el tema en l'àmbit general, vegeu BARONA VILAR, J.L.; LLORET PASTOR, J.: "La higiene dels aliments i els escorxadors. Dos aspectes de la higiene pública a la societat valenciana en el període entresegles", a BARONA VILAR, J.L. (ed.): *Polítiques de salut en l'àmbit municipal valencià (1850-1936)*, València, 2000.

37 Per exemple, al municipi de Pollença es va construir un edifici *ad hoc* el 1908 per al nou escorxador, situat fora del nucli urbà de la vila i al costat d'un torrent.

38 AMP, Llibres d'actes de l'Ajuntament.

39 XAMENA FIAL, P.: *Història de Felanitx. Del segle XVII al XX*, 2, Palma de Mallorca, 1975.

40 AMF, Llibre d'actes de l'Ajuntament, acta de 2-I-1870.

41 Concretament, AMP, Llibres d'actes de l'Ajuntament, acta de 15-VIII-1869.

Arribats a aquest punt s'ha de reconèixer que no tots els serveis públics van ser considerats suficients. Els límits de l'administració de l'època són evidents en el camp educatiu. No es va aconseguir elevar la taxa d'alfabetització per sobre de la mitjana espanyola, que tampoc no era de les més altes d'Europa precisament. Seguint a Bartomeu Orell,⁴² Balears es va situar durant aquest període amb una despesa per habitant de les més baixes de l'Estat (0'56 pessetes el 1860) i el 1905 el dèficit d'escoles segons la prescripció de la Llei Moyano encara era notable tot i els avenços realitzats. La proporció d'una escola pública per cada 1.482 habitants tornava a ser de les pitjors d'Espanya. En aquestes condicions no és estrany que la taxa real d'alfabetització a la Mallorca rural⁴³ se situés també per sota de la mitjana espanyola, és a dir, inferior al 30% el 1900 amb un ritme d'alfabetització igualment menor. D'aquesta manera, el 1930 era del 63%, mentre que Espanya se situava en el 68%.

Ara bé, aquesta realitat no és suficient per desmentir que, igual que pel que fa a la distribució de l'aigua, els avenços van ser substancials, ja que el punt de partida era encara pitjor. A més, si es procedeix a una anàlisi més detallada de l'alfabetització que inclogui el sexe, els grups d'edat i indicadors socioeconòmics, els resultats canvien. Concretament, els homes, molt més alfabetitzats que les dones, havien arribat a la mitjana espanyola el 1900, mentre que el grup d'edat comprès entre els 10 i 12 anys ja estava alfabetitzat en un 80%, pel que fa als nins, i en un 75% , en el cas de les nines el 1924.⁴⁴ Els fills dels jornalers eren el grup socioprofessional amb unes taxes més baixes. Els pagesos propietaris presentaven uns indicadors molt superiors, però inferiors als comerciants i fusters, les dones dels quals també eren les que tenien una probabilitat major de saber llegir i escriure.

La conclusió d'Orell en aquest tema és que el punt feble del sistema no va ser tant l'oferta com la demanda. De fet, els col·lectius que més requerien els coneixements que oferia l'educació reglada del moment van ser els primers a alfabetitzar-se, mentre que en els altres l'absentisme escolar va ser molt elevat. En el primer grup cal situar comerciants, petits industrials i artesans, amb un interès molt superior al dels jornalers i, fins i tot, al dels acomodats pagesos, que no necessitaven el coneixement de "lletres" per progressar econòmicament. Paral·lelament, els homes requerien més la instrucció que no les dones. No hi ha dubte que, segons la consideració generalitzada de l'època, les famílies preferien per a aquestes una educació d'acord amb el rol que haurien d'exercir com a futures mares i esposes, i no tant com a ciutadanes de ple dret. Això era precisament el que oferien, amb força èxit per cert, les congregacions femenines.

És a dir, les dones aprenien abans a resar que a llegir. Però també nocions de puericultura i d'higiene que segurament van tenir una incidència fonamental en el descens de la mortalitat infantil.⁴⁵ En aquest punt, igual que en tot el referent al manteniment d'un bon estat de salubritat, creiem que l'èxit de l'oferta de serveis, tant a càrrec de l'administració

42 ORELL VILLALONGA, B.: *Llegir i escriure al món rural mallorquí, 1860-1930*, Palma de Mallorca, 2008.

43 Aquest indicador és més precís que no la taxa bruta, ja que només recull la població de majors de 10 anys o més.

44 ORELL VILLALONGA, B.: *Llegir i escriure...*, p. 152.

45 GALLEGU CAMINERO, G.: *El proceso de profesionalización sanitaria y la transición demográfica en Mallorca (1848-1932)*, Universitat de les Illes Balears, 2009.

pública com d'entitats privades, va ser de primera magnitud. Els indicadors demogràfics així ho demostren. Les Illes Balears eren la província espanyola amb unes taxes de mortalitat general i infantil més baixes, equiparables a les d'Europa occidental, encara que inferiors a les angleses. El 1860 aquesta província tenia, amb 42 anys, l'esperança de vida en néixer més alta d'Espanya. No només això, sinó que aquesta es va incrementar en els anys successius, de manera que el 1921 era de 51,6 anys.⁴⁶ La mortalitat infantil va tenir un comportament similar. El 1900, ja havia baixat, tot i que lleugerament, per sota del llindar del 100 per mil.⁴⁷ És a dir, se situava en un procés d'irreversible modernització.⁴⁸ La conclusió és igual de favorable si tenim en compte la mortalitat catastròfica. De fet, en aquest període només es detecta un brot epidèmic de relleu a la Mallorca rural, es tracta del còlera d'Andratx de 1854, que a més va quedar restringit únicament en aquest municipi,⁴⁹ a més de la pandèmia de grip de l'any 1918. L'èxit de la política aïllacionista és més que evident.⁵⁰

Conclusions

En definitiva, al llarg del període estudiat assistim a la consolidació d'una administració local delegada del govern central, que va afectar cada cop més la ciutadania. Va gaudir de capacitat transformadora de la societat gràcies a uns serveis públics que s'implantaren de forma creixent i foren sufragats pels mateixos veïns, encara que no de forma equitativa. Es tracta d'una administració supeditada a les disposicions emanades de les institucions superiors però amb corporacions representatives de la comunitat rural a la qual també pertanyen, primer seguint el sufragi censatari i després de 1891 l'universal masculí. En altres paraules, progressivament els habitants de les comunitats rurals de Mallorca, com els de la resta d'Europa, es veïen, per bé o per mal, afectats per les decisions del seu ajuntament. És a dir, de l'administració pública o el que és el mateix, de l'Estat.

46 DOPICO, F.; REHER, D.-S.: *El declive de la mortalidad en España, 1860-1930*, Huesca, 1998.

47 Sobre aquest tema vegi's BUJOSA HOMAR, F.; MOLL BLANES, I.; SUREDA, B.: "La avanzada transición demográfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XVIII-II, 2000; i especialment, PUJADAS MORA, J. M.: *L'evolució de la mortalitat infantil i juvenil a la ciutat de Palma (Mallorca, 1838-1960)*, Universitat de les Illes Balears, 2009. És interessant remarcar que el 1900 la mortalitat infantil a Espanya era de 194,5 per mil i el 1920-21 encara se situava el 155,7 per mil (BERNABEU-MESTRE, J.; ROBLES GONZÁLEZ, E.: "La transizione sanitaria nella penisola iberica, 1901-1949. Un'analisi comparata", a POZZI, L.; TOGNOTTI, E. (ed.): *Salute e malattia fra '800 e '900 in Sardegna e nei paesi dell'Europa mediterranea*, Sassari, 2000).

48 Altres indicadors com, l'Índex de Qualitat de Vida, que combina l'esperança de vida al naixement, la mortalitat infantil i l'alfabetització de la població adulta, situen les Illes Balears en una posició avantatjosa entre 1900 i 1930 respecte a la resta de la majoria de províncies, només superades per Cantàbria el 1900 i el País Basc el 1930 (CIRER, J.-C.: *La invenció del turisme de masses a Mallorca*, Palma de Mallorca, 2009, p. 72-73).

49 Palma també va tenir un comportament relativament positiu, encara que no es va poder escapar del còlera de 1865 i de la febre groga de 1870. El descens de les crisis de mortalitat és un fet evident que es pot detectar des d'inicis del vuit-cents, tal com demostren MOLL BLANES, I.; SEGURA, A.; SUAU PUIG, J.: *Cronologia de les crisis demogràfiques a Mallorca. Segles XVIII-XIX*, Palma de Mallorca, 1983.

50 No es tracta d'una constatació qualsevol, d'una banda perquè la realització d'un sistema de resguard reeixit significa un sistema administratiu eficaç i perquè, una vegada més, indica un paral·lelisme entre l'actuació espanyola i la dels països occidentals, els quals precisament van destacar respecte a altres formes de govern, per la utilització de quarantenes com un servei de l'Estat (sobre aquest interessant tema, vegeu JONES, E.L.: *Crecimiento recurrente*, o BARONA VILAR, J.L.; BERNABEU-MESTRE, J.: *La salud y el Estado. El movimiento sanitario internacional y la administración española (1851-1945)*, València, 2008).

És més, el cas de Mallorca ens il·lustra que no es va tractar només d'un simple desig del nou Estat liberal. Entre 1850 i 1923 van augmentar les funcions municipals i de la Diputació com a institucions delegades del govern central. En conseqüència, la provisió de serveis públics i el foment per part de l'administració no resultà un fracàs, encara que segurament tampoc no es va equiparar a l'ofert per França, Alemanya o Anglaterra. El bon nivell sanitari i el baix índex d'alfabetització serien dos extrems d'una balança que, segons sembla, finalment no va estar tan desequilibrada com sovint s'ha afirmat. I per descomptat, van contribuir al procés de nacionalització espanyola i de civilització en el sentit adoptat per Norbert Elias.⁵¹

Un exemple d'això va ser la creació d'un sistema de comunicacions eficaç, tant per mantenir allunyades les epidèmies com per facilitar una autèntica integració econòmica interior i exterior, especialment amb el mercat valencià i català. Això es va aconseguir gràcies a la millora de la xarxa viària i a la creació de nous ports a la Mallorca rural a més de l'ampliació del Port de Palma. No es tractava d'un fet banal, sinó essencial per iniciar un procés de modernització de la perifèria, com bé va apuntar Eugen Weber⁵² en el seu dia per a França.

Aquest fenomen és paral·lel al desenvolupament capitalista i a la connexió econòmica de les localitats rurals amb centres de producció i consum supralocals. I, lògicament, va venir acompanyada de l'ascens d'elits burgeses, bé sorgides en el mateix entorn local o exteriors, sobresortint en aquest extrem la figura de Joan March Ordinas a partir de 1914.⁵³ Lògicament, es tracta de processos que van canviar les bases del domini local. D'aquesta manera, les noves administracions municipals i provincials, no només nacionalitzaven i disciplinaven la població, sinó que van oferir oportunitats per al sorgiment de noves elits rurals, especialment a partir de 1880.⁵⁴

De tota manera, si bé es va produir una major penetració del centre a la perifèria, també es va produir una readaptació de la primera a la realitat local. En aquest sentit, no es va tractar tant d'un fenomen d'aculturació sense més, sinó de *transculturación en la que representaciones premodernas del mundo social contaminaron el discurso hegemónico de la modernidad*.⁵⁵ Efectivament, la nova administració i els seus serveis associats, així com el conjunt de la política liberal, va ser assumida a través d'unes experiències concretes de caràcter comunitari, que van implicar una major politització de la societat rural. D'aquesta manera, els veïns de cada localitat, lluny de desmobilitzar-se, es van implicar cada vegada més en unes institucions que influeixen decisivament en les seves vides.

D'una banda, percebien com augmentava la seva esperança de vida o se salvaguardaven del perill de les grans catàstrofes demogràfiques. En conseqüència, el nombre de veïns creixia de forma sostinguda com mai no ho havia fet. Però el mateix Estat que allunyava

51 ELIAS, N.: *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, Madrid, 1987. En sentit foucaultí, també es pot dir que varen contribuir a disciplinar la població (FOUCAULT, M.: *Vigilar y castigar...*).

52 WEBER, E.: *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France, 1870-1914*, Stanford, 1976, p. 195-221.

53 Per a copsar la importància de Joan March vegi's els treballs de FERRER GUASP, P.: *Joan March. Els inicis d'un imperi financer, 1900-1924*, Palma de Mallorca, 2000 i de CABRERA, M.: *Juan March (1880-1962)*, Madrid, 2011.

54 Els canvis experimentats pel poder local a Mallorca durant aquest període són analitzats a SALAS VIVES, P.: "¿Caciques o políticos locales? Política y poder local en la Mallorca rural (1850-1923)", *Congrés Internacional Pere Anguera*, Reus - Tarragona, 2011.

55 VIVES RIERA, A.: "Carlismo y caciquismo: las subjetividades campesinas en la historia contemporánea de España", *Ayer*, 83, 2011, p. 171.

les epidèmies exigia cada vegada més als ciutadans. Des de morir per la pàtria mitjançant el servei militar obligatori a pagar més impostos. Això no lleva que ambdues realitats eren susceptibles de ser controlades o ser utilitzades en benefici propi per part de les elits locals, en la mesura del possible. De fet, la realitat local va oferir noves possibilitats de domini, que es van materialitzar a través de formes clientelars o del caciquisme transicional.⁵⁶ De tota manera, com assenyala Pere Carasa *lo que tantas veces hemos minusvalorado como un grave defecto desmovilizador, el clientelismo estrechamente vinculado al localismo, se percibe desde hace ya varios años, como un mecanismo movilizador que no fue ajeno al incremento de la participación política.*⁵⁷

En definitiva, l'augment de la capacitat administrativa d'unes institucions locals que actuaven a compte de l'Estat va provocar per força un increment de la vinculació dels habitants de les viles amb els seus ajuntaments i, de retruc, amb l'Estat. Un procés reforçat sinèrgicament per la implantació del sistema de partits espanyol, el control jeràrquic exercit mitjançant el governador i el creixement de la representació política fins arribar al sufragi universal masculí de 1891 que, com hem demostrat en altres treballs, polititzà de forma creixent la comunitat local.⁵⁸ Una politització entesa en el sentit que apunta Peter Burke, és a dir, com l'adopció progressiva de problemes del govern central -en aquest cas a través dels ajuntaments- com a propis per part de subjectes que en principi es trobaven al marge dels mateixos.⁵⁹

Encara que res d'això no suposés un règim realment democràtic.

56 VARELA ORTEGA, J.: *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid, 1977.

57 CARASA SOTO, P.: "El giro local", p. 27.

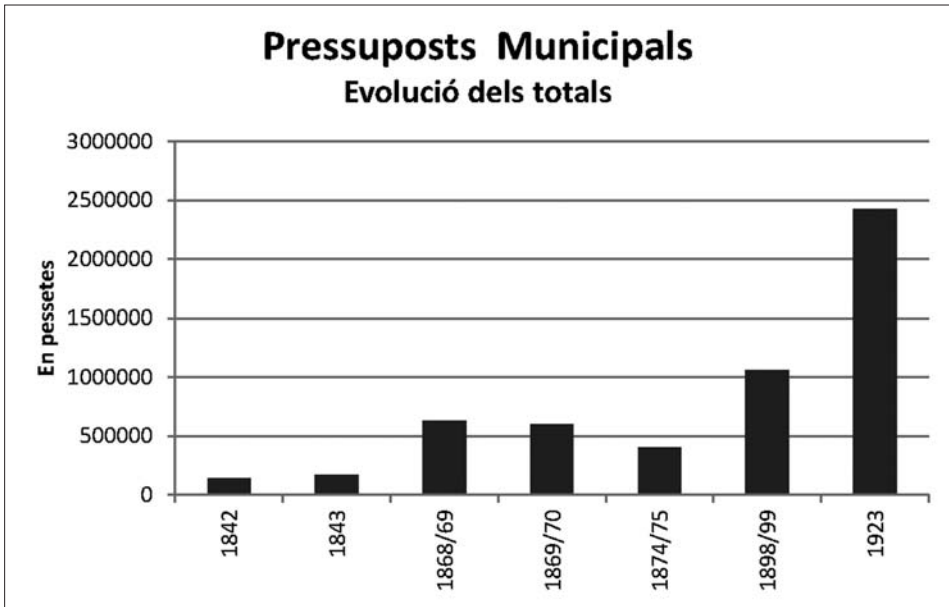
58 Ens referim essencialment a SALAS VIVES, P.: "¿Caciques o políticos locales?...".

59 BURKE, P.: *La cultura popular en la Europa moderna*, Madrid, 1991.

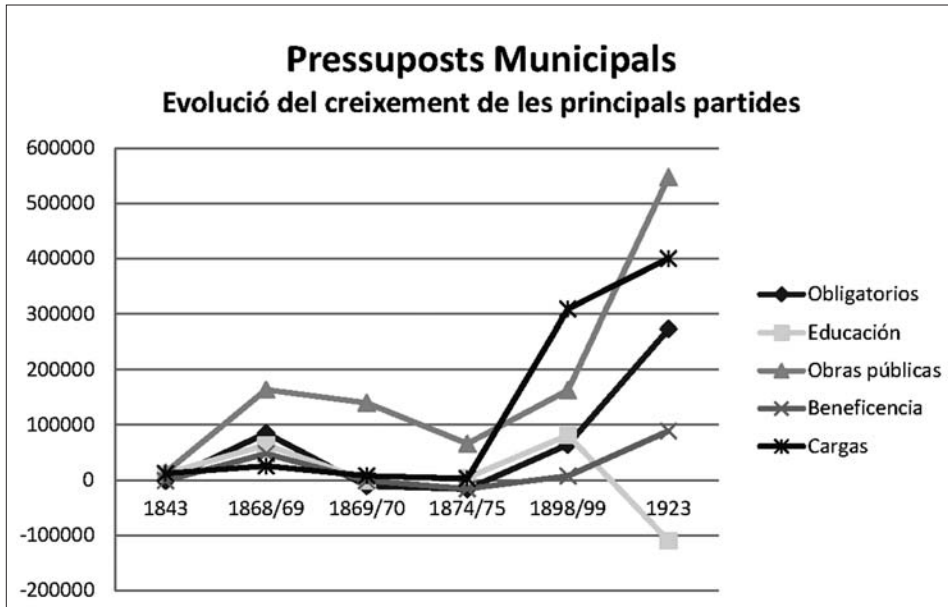

Pressuposts municipals per partides dels municipis estudiats i percentatge de les mateixes sobre el total anual							
Any	1842	1843	1868/69	1869/70	1874/75	1898/99	1923
Ajuntament	49979	48444	133365	122476	105940	170213	443341
%	35%	29%	21%	20%	26%	16%	18%
Polícia de Seguretat	0	0	10328	11932	11149	27199	88360
%	0	0	2%	2%	3%	3%	4%
Polícia urbana i rural	2076	3556	18955	19154	16139	51385	249163
%	1%	2%	3%	3%	4%	5%	10%
Instrucció pública	11096	22740	86416	85945	90213	171374	61375
%	8%	13%	14%	14%	22%	16%	3%
Beneficència	1684	917	48663	47570	31842	39231	128035
%	1%	1%	8%	8%	8%	4%	5%
Obres públiques	11876	13672	163580	139713	66040	162583	547216
%	8%	8%	26%	23%	16%	15%	23%
Forest comunal	0	0	2317	1269	350	1604	22203
%	0	0	0,4%	0,2%	0,1%	0,2%	0,9%
Correcció pública	0	0	33192	30220	103	26693	79327
%	0	0	5%	5%	0%	3%	3%
Càrregues/Censos	65544	79486	49552	57272	59948	368829	769078
%	46%	47%	8%	10%	15%	35%	32%
Imprevists	21484	17881	81727	86772	20008	41795	35742
%	15%	11%	13%	14%	5%	4%	1%
Total	142254	168814	628095	602323	401734	1060906	2423840

Taula 1 Font: Elaboració pròpia segons els pressuposts municipals. En pessetes (AGCM i ARM)

Graf. 1 Font: Elaboració pròpia segons els pressuposts municipals (AGCM i ARM)

Graf. 2 Font: Elaboració pròpia segons els pressuposts municipals (AGCM i ARM)

